

Razmišljanja o(b) knjigah

Foto: Lea Remić Valenti in Robi Valenti

Kristian Koželj

Ljubezen ni čustvo. Darilo je.

Ustvarjalno delo Jennifer Clement

Eden prvih spominov na Jennifer Clement, letošnjo gostjo festivala Izrekanja, je trenutek, ko je sredi prijetnega pogovora prejela sporočilo. V *Afganistanu so ubili dva člana PEN-a, pisatelja in novinarja. Talibani so ju ponoči odveli iz hiše in ustrelili v glavo*.

V takih trenutkih se čas in prostor skrčita in vsakodnevno umiranje z novinarskih portalov ni več le statistika nekega oddaljenega sveta, za katerega slutimo, da sicer obstaja, a nikakor ne igra omembe vredne vloge v našem življenju. Smrt je tukaj in zdaj.

V tistih dveh stavkih, izrečenih umirjeno, brez panike, skorajda brezosebno, se je utelesila pošastna resničnost sveta, ki mu pripadamo in ki verjetno še nikoli ni bil tako nespravljivo razklan kot prav v tem trenutku. Pravzaprav živimo v nekem čudnem multiverzumu, sopostavitvi nešteti svetov, ki obstajajo v kontekstu našega planeta kot mimobežnice, zgodbe, ki se med seboj ne slišijo in ki vstopajo druga v drugo zgolj po načelu koristnosti ali naključja.

Ta nesporazum oziroma brezbrižnost se ne dogaja zgolj na nivoju civilizacijskih in družbenih okvirov, ampak, vsaj v kontekstu okolja, ki mu pripadamo, tudi (ali predvsem?) na nivoju posameznikov. Bolj kot s pomočjo sodobne tehnologije drugi neposredno vstopajo v našo intimo, bolj kot nosimo "stekleno obleko in vsi vidijo v našo notranjost", kot v pesmi

Sanje iz zbirke *Ledeni mož* zapiše Jennifer Clement, bolj naša domovanja postajajo nočne hiše:

*Tukaj, če smo poštene,
ni obešalnikov za moje roke,*

*predalov za moje noge,
kavljev za moje dlani.*

*Ponoči v Nočni hiši
ni police za mojo senco.*

*Tukaj grem spat,
oblečena v svoje telo.*

J. Clement: *Nočna hiša*, iz zbirke *Ledeni mož*, prevedla Neža Vilhelm

Predvsem zadnje leto in pol se je, še posebej v delu sveta, ki mu pripadamo in v katerem nam, roko na srce, ne manjka prav dosti, boleče pokazalo, kako sami smo v resnici. V civilizaciji, ki živi svoje najdaljše obdobje miru in blaginje, v družbi preobilja – ne le materialnih, ampak duhovnih dobrin, preobilja svobode –, je posameznik ugotovil, da za preživetje ne potrebuje drugega. Da je uresničen že sam s sabo in da je njegov ozki osebni prostor največja in edina vrednota, da ga lahko nebrzdano širi in da osebni prostor drugega ni več svetinja, morebitni kraj srečevanja, ampak le še grožnja, ki jo je treba na vsak način odmakniti čim dlje. Zgradili smo si domovanja, v katerih slišimo le odmev svojih glasov – lepa, a hladna in mrtva. Postali smo “razvajena družba”, kot nas je poimenovala Jennifer, skupek posameznikov, ki se ne vidi in ne sliši; tudi trpljenje, celo umiranje drugih se nas ne dotakne zares, razen v primeru, ko smo lahko z domnevno plemenito gesto, ki jo potem širokopotezno razbobnamo čim širše, kot da smo z njo odrešili svet, videti še boljši pred drugimi in predvsem pred sabo. Da si lahko rečemo, da smo dobri ljudje. Živimo obrnjeni drugi kategorični imperativ, kjer je drugi sredstvo in smo sami sebi cilj.

Svet, v katerem je vse, kar nam služi, samoumevno in takoj na dosegu roke, je seveda hermetični mehurček, ki ne prenese ničesar, kar bi lahko skalilo to prividno popolnost. Ne prenese drugih, ki nosijo izkušnje, kakršne smo v naših koncih pospravili v arhivske fascikle in muzejske depoje. Ne prenese štirih srečanj Siddharte Gautame. Svoje bolne, revne, lačne,

umrle tako ali drugače umikamo čim dlje, da ne kazijo bleščečih vedut naših pokrajin. Tistim, ki prihajajo od drugod, postavljamo ograje.

Počasi, a zagotovo drsimo v Hobbsovo izvirno stanje vojne vseh proti vsem. Vrednote so nastavljene na silo, na podlagi konsenza trenutne večine, zelo malo je stvari, ki posamezniku omejujejo nebrzdano svobodo, še umor ima izjeme, če ga je moč prikazati kot dejanje usmiljenja. Zgodbe o zombijih so prenapihnjene in fantastične zgolj v svojem vizualnem aspektu, v resnici pa se zdrs v območje živih mrtvecev že dogaja in smo ujeti vanj. Odzven tega, kar postajamo, lahko slišimo v vrsticah Pavlovega pisma Filipljanom: "Njihov konec je pogubljenje, njihov bog je trebuh, njihova slava je v njihovi sramoti, premišljujejo zemeljske stvari."

Pot do drugega?

Ena glavnih žrtev pravkar opisanega zdrsa je domišljija, kot bomo videli nekoliko pozneje. Sposobnost imaginacije, zamišljanja drugega je tista, ki gradi mostove med posamezniki, ki poraja empatijo in napolnjuje naša prebivališča z zvoki in barvami in smehom in fantastičnimi podobami. Prinaša avtentično odprtost in sprejemanje, omogoča suspenz tega, da bi ob njem lahko prebival še nekdo. D drugega lahko zares sprejemem toliko, kolikor si ga lahko zamislim. Imaginacija ni le abstrakten proces, ampak dejavno približevanje med posamezniki. Je nož, ki predira membrano naše samozadostnosti in jo odpira novim izkušnjam, novim pokrajinam duha in novim odnosom. Je pravzaprav predpogoj, da človek sme in zmore izstopiti iz sebe.

"Če o nečem ne moremo sanjati, kako naj se uresniči?" se v intervjuju za *Poiesis*, ki je bil objavljen avgusta letos, sprašuje Jennifer Clement.

Naj gre za vstop v druga kulturna in civilizacijska okolja ali za približevanje drugemu v naši najintimnejši bližini – imaginacija, sposobnost zamišljanja in vživljanja sta tisti, ki premakneta točko naše gravitacije. In malokdo je v svojem ustvarjanju tako izmojstril ta proces kot prav Jennifer Clement, katere roman *Molitve za ugrabljene* (KUD Sodobnost International, 2018) in pesniška zbirka *Ledeni mož* (KUD Festival Izrekanja, 2021) me spremljata zadnje tedne in mesece.

Magična moč imaginacije

Z literaturo Jennifer Clement sem se prvič srečal pred kakšnim letom dni. Čeprav imamo v slovenščino že nekaj let prevedena dva njena romana – ob

že omenjenih *Molitvah za ugrabljene* je leta 2013 pri LUD Šerpa izšlo še delo *Vdova Basquiat* –, me je morala najprej kontaktirati Neža Vilhelm, poznejša prevajalka *Ledenega moža*. Na njeno pobudo smo se odločili, da Jennifer, ki je bila takrat še predsednica Mednarodnega PEN-a, povabimo na festival Izrekanja ter ob tej priložnosti pripravimo in izdamo prvi prevod njene poezije v slovenščino. Nastal je odličen prevod knjige, ki v izvirniku nosi naslov *New and Selected Poems*, ki seveda v slovenskem jeziku ne deluje, zato je po posvetu z avtorico na koncu dobil že znani naslov. Pesmi v knjigi so precej raznovrstne, tako po vsebini kot po formi, konec koncev izvira jo iz treh predhodnih zbirk (iz prvenca *Naslednji tujec* /1993/, *Newtonov mornar* /1997/ ter *Dama z metlo* /2002/), med katerimi je minilo desetletje, dodanih pa jim je več pesmi, ki so nastajale še nadaljnjih sedem let.

Že ob prvem branju izvirnika me je presunilo dvoje: filigranska natančnost, s katero avtorica obvladuje materijo, o kateri piše, in sposobnost, da se potopi v svoje like v njihovih najintimnejših občutjih – ljubezni in trpljenju.

Ko sem pozneje vzel v roke še *Molitve za ugrabljene* v prav tako odličnem prevodu Dušanke Zabukovec, je bil prvi vtis potrjen in okrepljen.

Obe spoznanji nista naključni. Jennifer Clement je kot predsednica Mednarodnega PEN-a pomembno naslovila vprašanje domišljije v pisateljskem procesu. Skupaj z uglednimi avtorji – med njimi je bil tudi predsednik komisije za Nobelovo nagrado za literaturo Peter Wästberg –, je kot prvopodpisana predstavila *Manifest o demokraciji domišljije*, ki v sklepu pravi, da je domišljija svobodna kot sanje, da njeno omejevanje vodi v ksenofobijo, sovraštvo in razkol in da ima sposobnost prečkanja vseh meja, realnih in namišljenih, ter se nahaja v sferi univerzalnega. Kot je povedala v intervjuju za Sobotno prilogo Dela 11. septembra letos, so “želeli ubraniti domišljijo in opomniti, da je ena najlepših stvari prav zamišljanje, zmožnost zamišljanja, da smo nekdo drug: poleg tega pa se večina odkritij in dosežkov zgodi prav na polju domišljije ... V domišljiji živimo, to je naša dežela, naše ozemlje, svobodno kot sanje.” Hkrati se svoboda njene domišljije nedvoumno zaveda svoje odgovornosti, zato je vedno zavezana temeljiti raziskavi in pripravi na to, kar piše, pa naj gre za pesem, cikel pesmi ali roman.

Osrednjo temo romana *Molitve za ugrabljene*, izginotja mehiških deklic, ki jih ugrablajo mehiški narkokarteli, je raziskovala deset let in ugotovila, da je bilo samo leta 2012 grozljivih 105.682 ugrabitev, od katerih so jih starši prijavili zgolj 1317. Njene raziskave so segle v drobne obravnavane teme in so bile tako temeljite, da je morala zaradi groženj za dva meseca

zapustiti državo, potem ko je osrednji mehiški časopis objavil odlomek romana med novicami.

V like, ki govorijo njene zgodbe, po lastnih besedah vstopa *skozi vrata poezije*. Njene zgodbe so včasih grozljive, bodisi ko jih postavi globoko na ozemlje narkokartelov bodisi ko seže v intimnost Marie Curie, takoj po tem, ko izve, da je Pierru voz zdrobil glavo, a so hkrati zapeljive in celo noro očarljive. Primarno je pesnica, zato je njena proza poetična, v njeni poeziji pa je ogromno naracije. Njen jezik je preprost in jasen, svoje svetove ustvarja s ponavljajočimi se motivi in z metaforami, ki se razcvetajo v bralcu.

Sama pravi, da "preprosto piše o tem, kar boli".

In stvari, ki bolijo, ne potrebujejo velikopoteznosti, bolečine ni treba izsiljevati ali bralca napeljevati k svojemu cilju. O bolečini je treba pisati s čim manj besedami, čim bolj stvarno. Kakor na samem začetku *Molitev za ugrabljene*:

Zdaj te bomo naredile grdo, je rekla mama ... V ogledalu sem gledala, kako premika košček oglja po mojem obrazu. Življenje je nevarno, je šepnila.

To je moj prvi spomin ... Morala sem imeti kakšnih pet let. Zaradi razpoke v ogledalu je bil moj obraz videti prelomljen na dvoje. Najboljše, kar te lahko doleti v Mehiki, je, da si grda deklica.

Ime mi je Ladydi Garcia Martínez, imam rjavo kožo, rjave oči in svedraste rjave lase in podobna sem vsem dekletom, ki jih poznam. Ko sem bila majhna, me je mama oblačila v fanta in me klicala Pob ... Če bi bila deklica, bi me ugrabili.

Podobno zaskeli konec romana, ko se zdaj najstniška protagonistka po spletu okoliščin znajde v zaporu, od koder jo reši mama, potem pa se odpravijo proti meji z ZDA, negotovi prihodnosti naproti.

Pokazala sem na svoj trebuh.

Tu notri je dojenček, sem rekla.

Mama ni trenila, zajela sape ali se zganila, samo na lice me je poljubila.

Maria me je poljubila na drugo lice.

Poljubili sta me, vendar nista poljubljali mene.

Poljubljali sta mojega otroka.

Mama je rekla: Raje môli, da bo fantek.

Bolečina, ki jo opisuje Jennifer, nikoli ni absolutna, čeprav je na trenutke vseobsegajoča, in njena ljubezen nikoli ni brez slutnje svojega nasprotja, ki

je smrt. S tem je vsaka njena, tudi najdrobnejša pesem, povsem potopljena v življenje z vsemi njegovimi možnostmi.

To razsežnost zaslutimo tudi v pesmi *Einstein razloži čas Elsi*.

Stara sva sedemdeset,
stara sva šestnajst.
Tu mi daješ jesti pomaranče,
celo pozimi
tu rože živijo,
ko jih režeš,
tu lahko privzdigneš krilo
spet in spat in spat.
In zrak znotraj
najinih rok je za dihanje
in pesek
v peščeni uri
se vedno zaljubi
v morje.

Ljubezen se skriva, živa, močna in presenetljiva, za vsakim vogalom, tudi na najbolj od boga pozabljenih krajih, in spreminja zapuščene, zapostavljene, osamljene v dostojanstva vredna bitja, ki so jo sposobna sprejemati in, okoliščinam navkljub, dajati.

Dva najbolj presenetljiva primera sta upodobljena v Ladydijini mami, Riti, in v liku dame z metlo, Elizabeth Blaney, prve znane zalezovalke.

Rita je najbolj spektakularen lik *Molitev za ugrabljene*. Na gori v zvezni državi Guerrerro, kjer je njihova vasica, v svetu, kjer ni moških in kjer ženske in otroci živijo "kot bi živeli v deželi brez dreves", je zastavila vse svoje življenje, da bi rešila svojo hčer. Ta divje ljubeča, gospodovalna, nora, ostra, zapita ženska je za otroka sposobna kakršne koli žrtve. Predvsem v otroštvu je glas Ladydi pravzaprav amalgamacija lastnega in materinega glasu, ki ga zvesto ponavlja predvsem v trenutkih stiske. Ob tem moramo izpostaviti še eno mojstrstvo Jenniferine potopitve v njene like – glas glavne protagonistke se skozi tek romana spreminja. Na začetku slišimo, kako nam govori majhna deklica, njena naracija je otroško preprosta, do konca romana pa postane to dikcija odrasle ženske, ki je izkusila življenje v vsej njegovi grozi in bolečini. A nazaj k Riti. Njena ljubezen in nje glas, ki se za nekaj trenutkov umakne prvi romantični ljubezni, ki jo Ladydi izkuša kot služkinja v Acapulcu, se vrneta, ko hčer krivično strpajo v zapor. "Njene

besede so pripotovale čez džunglo, se dvigale nad ananasova in palmova drevesa, potovale čez gore Sierra Madre, mimo ognjenika Popocatepetl v dolino Mexico Cityja in po ulicah brez dreves naravnost vame.”

Spomni se maminih besed: “Nikoli ne smeš moliti za ljubezen in zdravje ... Ali za denar. Če bo bog slišal, kaj si v resnici želiš, ti tega ne bo dal. Garantirano. Ko je oče odšel, je mama rekla: Pojdi na kolena in moli za žlice.”

In nazadnje pride tudi fizično: iz Guererra v Mexico City. “Hvala bogu, da sem bila vse življenje tatca in zdaj lahko vse tisto prodam ... Povej mi, kje si, cukrček moj mili. V dveh dneh bom pri tebi. Zbogom.”

Elizabeth Blaney je povsem drugačna ženska iz povsem drugačnega okolja in časovnega obdobja. Živela je v Angliji v 17. stoletju in je prvi zabeležen primer zalezovalke. V uvodu v cikel pesmi *Dama z metlo* lahko preberemo:

V njegovem (Michaela Johnsona) življenju je dogodek, nekako romantičen, ampak tako dobro dokazan, da ga ne bom izpustil. Mlada ženska iz Leeka v Staffordshiru, kjer je opravljal svoje vajeništvo, je razvila silovito strast do njega: čeprav ji strasti ni vračal, mu je sledila do Lichfielda, kjer se je nastanila v hiši nasproti njegove in se vdajala brezupni ljubezni. Ko je izvedel, da dekle tako močno misli nanj, da je njeno življenje v nevarnosti, je kot človekoljubni dobrodelnež odšel k njej in jo zaprosil za roko, a je bilo že prepozno. Njena življenjska moč je bila izčrpana. Veljala je za enega redkih primerov smrti zaradi ljubezni. Pokopali so jo v katedrali v Lichfieldu; on pa je z nežnim spoštovanjem na njen grob postavil nagrobnik z napisom:

Tu leži truplo
ge. Elizabeth Blaney, tujke.
Ta svet je zapustila
20. septembra 1694.

(Iz *Življenja Samuela Johnsona* (avtorja) Jamesa Boswella.)

Sledi cikel 48 kratkih pesmi, v katerih avtorica raztrešči ustaljene pretežno negativne predsodke o zalezovalkah kot obsedenih pošastih, ki objektom svojega poželenja zagrenijo življenje in katerih se lahko ti rešijo le s sodnimi prepovedmi in postopki, nekatere zgodbe pa se končajo celo tragično. Namesto tega doživimo silovito izpoved ženske, ki se ne zna in ne zmore približati moškemu, ki ga ljubi, zaradi česar ji življenje polzi med prsti. Pred nami vznikne polnokrvna ženska, vredna ljubezni, ki jo na koncu

tudi dočaka, in čeprav vemo, da je prišla snubitev prepozno, se zadnja pesem izteče v upanje. Upravičeno, saj kljub temu da umre od neuslišane ljubezni, zavest, kako je ljubljen, preobliči moškega, ki se sprva zanjo ni zmenil.

XLVIII.

Ko zbolim zaradi nerednega pulza,
prečkaš cesto, vstopiš v mojo hišo,
zrak pa je obložen z vonjem po knjigah:
bombažna nit, črnilo in lubje.
Slišim, da rečeš: "To je začetek.
Vse bo v redu s tabo.
Kupil ti bom nevestino torto, novo metlo,
poročne krožnike."
Pod tvojo senco
lahko govorim. V mojih ustih so obljube:
"Bom tvoja dama mesarske sekire,
dama svinčnika,
dama škarij,
dama školjke, šoje in štor.
Bom tvoj mozeg.
Prevzela bom tvoj priimek."

Onkraj časa in prostora

Ustvarjalno delo Jennifer Clement je samo po sebi najboljši argument za postulate iz *Manifesta za demokracijo domišljije* in njihova manifestacija hkrati.

Njeni liki, bodisi povsem fiktivni, čeprav izoblikovani na podlagi poglobljenega preučevanja stvarnih dokazov, bodisi vzeti iz resničnosti, sedanje ali (pol)pretekle, niso zgolj dvodimenzionalni pripovedovalci nekega dogajanja. Avtorica jih pozna, razume, ve za njihovo najbolj skrito intimo. Niso zgolj dobro racionalno domišljeni in tehnično spretno izpeljani razvojni loki za potrebe literarnega dela. Niso samo dokumentarni zapisi. Hkrati so vse to – in še veliko več. Avtorica jim preprosto sledi, ko živijo svoje lastno življenje, in tako prebija meje časa in prostora, v katere smo ujeti. Prebija meje posameznih kulturnih, religioznih, svetovnonazorskih horizontov in vstopa v sfero univerzalnega.

Pomembno je namreč vedeti, kako se imaginacija rojeva in kako deluje.

Vsekakor je ne bomo našli tam, kjer vladata samozadostnost in egoizem. Takšne posameznike ali skupnosti prepoznamo namreč po prevladujoči osredotočenosti nase in na svoje potrebe. Pri tem ne gre za introspekcijo kot kreativni proces zrenja vase z objektivne distance do samega sebe, ampak za usužnjenost svojim osnovnim potrebam. V ospredju je vprašanje mojega ugodja. Ugodja vsakega posameznika. Skupnost je v teh primerih zgolj naključnostno združevanje posameznikov, ki jim začasno omogoča ugodnejše okoliščine, v katerih lahko pridejo do zadovoljitve teh potreb. Ko se potrebe posameznika ali dela posameznikov spremenijo, se takšna skupnost razblini, saj so bile skupne točke, ki so družile njene člane, zgolj prividne. Ugodje, ki ga v tej atmosferi zasledujejo posamezniki, ima nekaj značilnih lastnosti: je hipno, njegova uresničitev mora biti takojšnja ali čim prejšnja. Navadno je vezano na osnovne biološke oziroma materialne ter plitve psihološke potrebe, kot so hrana, materialne dobrine, spolnost, alkohol in droge ter tiste vrste duhovnost, ki vodi v afirmacijo posameznikov (več)vrednosti in manifestacijo pozitivnega. Drugi, ki zasledovanju tovrstnega ugodja neposredno ne služi, je prepoznan kot neposredna grožnja ali celo konkurenca. Odtegnitev tega ugodja vodi v osebno stisko, psihopatologijo, občutke odtujenosti, nesrečo, apatijo in nihilizem. Predvsem pa je njegovo zasledovanje nikoli dosegljiv cilj: uresničitev ene od teh potreb sicer vodi v hipno zadovoljitev in vznik občutka, ki si ga interpretiramo kot srečo, kaj kmalu pa se izkaže njegova začasnost in že smo na lovu za novim impulzom. Ker smo za njegovo uresničitev načeloma pripravljeni žrtvovati ves svoj čas, energijo in imetje, se je sistem, ki se je vzpostavil v skupnosti takšnih posameznikov, prilagodil tako, da nenehno producira nove, boljše impulze ter nas hkrati opominja, koliko nam vsakič znova zmanjka do srečnega življenja.

Potrebe, ki jih zadovoljujemo na tak način, so, kot rečeno, osnovne, večinoma se javljajo na nivoju nagona ali površnega premisleka, velikokrat so vsiljene od zunaj. Predvsem gre za posamezniku lastne potrebe, zato je preprosto razumeti, kako in zakaj so pomembne. V takšnem okolju je imaginacija odvečna in po evlucijskih zakonitostih zaradi neuporabe slej ko prej zakrni. Posledica tega pa je, da smo še bolj ujeti v lastne transparentne potrebe in predvidljivost vsakdana, v katerem je prva in edina skrb *jaz*, njegovo preživetje in prosperiranje. Vzpostavi se začaran krog, navzdol usmerjenja spirala, utemeljena na zakonu obratnega sorazmerja: manj imaginacije = več egoizma.

V takšnih okoljih slej ko prej postane vse banalno, prigodno, začasno. Še umetnost kot najvišja oblika človeškega izraza zdrsne na nivo vsakdanje govornice in vulgarnega koncepta ter postane orodje političnega boja – vseobsegajoči napuh in zgolj še en kanal, skozi katerega se afirmira *jaz*.

Verjetno ne bo presenetljivo, če zapišem, da je prvi in nujni pogoj za približevanje imaginaciji ter za vstop vanjo izstop in oddaljitev od tega *jaza*. Šele ko suspendiramo ego in njegove osnovne potrebe, njegovo hobbsovsko potrebo, da “požre, pofuka, ubije in spizdi”, kot to zelo primerno artikulira Žiga Čamernik v predstavi *Gospod predsednik*, se lahko ozre za nečim, kar se nahaja zunaj njega. Kajti vse, kar je zunaj nas samih, nam je na neki način tuje; je usodno drugo. V to realnost ne moremo vstopiti neposredno, zato si jo moramo zamisliti. Drugega moramo torej prepoznati ne le kot grožnjo, ampak kot bitje, ki je vredno, da si ga zamislimo, mu priznamo, da nam je enako. Da so njegove pokrajine enako pomembne in enako veliko vredne kot naše. Da je vreden napora, ki ga terja suspenz tega in izstop iz osredotočenosti na lastne potrebe. Da so njegove bolečine ravno tako skeleče kot naše. Da jih čutimo, tudi kadar jih ne razumemo ali jih nismo izkusili. Skozi proces zamišljanja drugega se lahko rojeva sočutje, se vzpostavljata etika in solidarnost, lahko padajo zidovi nerazumevanja. Vsega tega ne more narediti noben racionalen argument, nobena politična akcija, noben boj. Vse to je stvar prisvajanja, nadvladovanja, nasilja ... procesov, skratka, ki so zakoreninjeni v ego in izvirajo iz njegovih potreb. Imaginacija pa odseva v predaji, prepustitvi, služenju.

In prav to počne literatura Jennifer Clement – služi. Ne intervenira, ne pridiga, ne vsiljuje rešitev, še posebej tam, kjer rešitev ni ali jih vsaj še zelo dolgo ne bo. Ne beži od tega, kar boli. Namesto tega posluša, sočustvuje in odstira trenutke lepote in humorja tudi v najtemnejših in najbolj brezupnih situacijah. Naj bo bolečina še tako neizmerna in vseobsegajoča, postaja v ustvarjalnem procesu Jennifer Clement Mehika, za katero Rita pravi, da je “zemlja, ki jo imam raje kot zrak, ki ga diham”.

Misli Jennifer Clement morda bolj kot v kateri koli drugi pisavi, ki si jo lahko v tem trenutku priključim v spomin, zvenijo v verzih Veronike Dintinja-ne iz zbirke *V suhem doku* (LUD Literatura, 2016):

To je umetnost:
ne osenčiti oči, temveč
sredi teme naslikati
nenadejan izvor svetlobe.

Domišljija kot (od)rešitev?

Ob vseh debatah o (izginjajoči) vlogi literature v svetu Jennifer Clement še vedno verjame, da lahko spreminja ustroj družbe: "Obstajajo številni primeri tega, kako je književnost – zlasti romanopisje – spreminjala družbo. Roman *Oliver Twist* je na primer spremenil zakone o otroški delovni sili in prav nihče se ne spomni novinarstva iz tistega časa, spomnijo se Charlesa Dickensa ... Izredno ganljiv primer je tudi francoski zgodovinski roman *Nesrečniki* Victorja Hugoja, ki je reveže prikazoval z integriteto in dostojanstvom, kar je bilo strašansko vplivno. Pogosto je prav empatična moč književnosti tista, ki spodbudi ali sproži spremembe, ob tem pa igra veliko vlogo pri ustvarjanju ne le intimnega, temveč kolektivnega spomina" (Sobotna priloga Dela, 11. 9. 2021, str. 5).

V pričujočem zapisu smo se dotaknili le drobnega delčka opusa Jennifer Clement, nekaj izbranih primerov, pa vendarle dovolj, da lahko zaslutimo globine, ki jih s svojo močjo odpira imaginacija. Mojstrska kombinacija prvin in pristopov, ki gradijo njeno literarno ustvarjanje, obudi polnokrvne, verjetne like, katerih stiske in radosti so polne življenjskega soka. Bralec jih lahko začuti, z njimi podeli svojo intimo, vstopi v njihovo okolje, ki bi mu sicer ostalo tuje. Vzbudijo se empatija, usmiljenje, groza, skrb za lik, v katerega življenje vstopa. Skrb, ki se je v svojem, vedno bolj individualističnem in odtujenem okolju ne more naučiti ali si je ne sme privoščiti. Gre za mikroskopske premike, literatura pač ni revolucija, a morda, zgolj morda, lahko postane evolucija. Konec koncev je, sploh poezija, v svojem bistvu kontrapunkt logike sveta: danes pravzaprav "ni ničesar, kar ne bi imelo monetarne vrednosti. In pesem nima prav nikakršne – ne moreš je prodati, ne moreš je kupiti, prav zato je tako subverzivna" (prav tam).

Vem, da je hoteti vse to verjetno preveč. Da drobne pesmi in kakšen roman danes ne morejo vreči sveta s tečajev. A vendar me spremlja Jenniferin glas: "Nismo optimistični, a smo polni upanja."

Morda je prav to upanje največji dar za ta trenutek.